
Zdeněk Pešat | Šotolův člověk a dějiny. K profilu jedné generace

Dílo Jiřího Šotoly ustavují tři druhy literární práce: poezie, próza i drama. Ironií osudu k té poslední aktivitě, již studoval (dramatické oddělení konzervatoře a režie na divadelní akademii), se dostal až naposled, naplno ji rozvinul až v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let, zato v pestré směsici rozhlasových her, filmových i televizních scénářů a zejména dramata a komedií historických i ze současnosti. Nicméně jevištní prvky dramatickosti, dialogičnost a strohá úsečnost se zračí i v jeho próze, právě tak jako do ní pronikla z jeho lyriky silná obraznost, vitální kupení nesourodých a kontrastních jevů, smysl pro ironii i variabilitu slovní zásoby vytěžené z několika jazykových vrstev.

Začínal jako básník a v průběhu šedesátých let se projevil jako jeden z nejvýraznějších autorů generace, která po přechodu od dětství k jinošství zkroušena mnichovskými událostmi, nacistickou okupací a válkou hledala východiska z deziluze vyvolané nedávnou devalvací většiny hodnot. Podlomena ve svých životních jistotách podstatná část této generace je nalézala v lidské hromadnosti, ve sdružování ke společnému cíli. Bláhově se domnívala, že nejspolehlivější cesty k nabytí vnitřní pevnosti jsou ty nejjednodušší, radikálně přímočaré, odvrhující minulost včetně té, o níž se opíral předválečný život jedince i společnosti, a z níž za své krátké mladistvé existence poznala právě její negativní stránky. Zadělala si tak na nová traumata, jež ji pak trvale provázela jako napětí mezi ztotožněním se s iluzivní socialistickou vírou a skutečností, na hony vzdálenou jejím ideálním představám. Mísení víry se stupňující se kritičností nemohlo skončit jinak než novým rozpadem hodnot, nezřídka i s existenčním dosahem.

Platí-li to o části generace obecně, pak takřka rázu svědeckého dokumentu tento vývin nabyvá tam, kde jeho aktéři se věnovali umělecké práci. Prošel jím i Jiří Šotola. Jeho poezie charakterizuje první

období těchto proměn, aniž je ovšem primitivně tematizuje nebo dokonce ideologicky proklamuje. Po prvních, po osvobození vydaných verších zpovídajících se z prožitků války a po takřka desetileté přestávce, naplněné hledáním vlastní poetiky uvnitř podstatně zúženého obzoru poúnorové literatury (s výraznou přestávkou Šotola nebyl jediný), začal se činorodě podílet na vytváření programu poezie všedního dne, jak jej proklamoval časopis *Květen*, sdružující generačně příbuzné autory. Nesla jej snaha plodně rozvíjet socialistickou podobu tvorby, ale zároveň vehementně odporovat oficiální, pateticky nadnesené oslavné poezii. Rozpor postupně narůstal tak, jak do Šotolovy poezie, nasycené přívalem drobných jevů a věcí všední reality, pronikaly prvky společensky motivované skepse a vyvolávaly v ní neopakovatelné napětí.

Tehdy vznikala Šotolova vrcholná básnická díla *Svět náš vezdejší* (1957), *Venuše z Mélu* (1959), *Hvězda Ypsilon* (1962). V nich všech ještě životní naděje přese vše prosvítá skrze drsně obnažené, často enumeračním patosem zpřítomnělé životní výjevy. A básníkův vitální vztah ke světu tu ještě zůstává jako to, co zbylo uprostřed pochyb. Jak se pak soudobá společnost v průběhu šedesátých let zdlouhavě zbavovala těch nejhrubších ideologických rastrů a svět se začal jevit jako složitější a odstíněnější, i Šotolova poezie se intelektualizovala, též pod vlivem Holanových veršů. Zeslabil se proud nečleněné reality a zesílila reflexe. Jestliže literatura té doby zaujímalá postoj často demaskující ideologický svět, Šotola svou skepsi promítl do historických dějů.

Dějiny a úděl jedince tvoří pak druhou fázi pokračujícího Šotolova sporu s dobou. Současně znamenala jeho přechod od veršů k próze. Náznaky přechodu by se možná už našly v jeho poslední sbírce *Podzimníček* (1967) v klíčové básni, jež v poněkud přímočaře alegorizované podobě vede dialog mezi chodcem zmítaným úzkostí o osudy dětí a drátěnou hlavou, představující dějiny zcela konkrétní (generalissimus Hlava), jež děti drtí. Nejspíš i tato zkušenost, obava z toho, že verše nedokážou zachytit celou rozlohu toho, co měl autor na mysli, a podat to s přesvědčující názorností, spolupůsobilo při tomto kroku.

Jak byl Šotola pln tohoto napětí, svědčí hned první a současně vrcholné prozaické dílo, *Tovaryšstvo Ježíšovo* (1969). Román je zasazen do poslední třetiny 17. století a rozvíjí se kolem dvou postav: majitelky panství Košumberk ve východních Čechách a jezuitského kněze, jenž má nad hraběnkou duchovně bdít a připravit ji, aby

svůj majetek odkázala řádu. Tedy příběh nositele dějinného poslání a objektu jeho péče. Avšak zatímco hraběnka se nemění, zůstává stále stejně pasivně vstřícná dokonce i k hmotným nárokům jezuitů a je jen z útrap života stále unavenější, v nitru kněze dochází k dramatickým proměnám. Jeho počáteční ideály a přesvědčení o prospěšnosti všech řádem podnikaných kroků se záhy vytrácejí, dostavují se vážné pochyby i pochopení pro úděl nešťastných jedinců ocitajících se v péči řádu. Kněžovou reakcí však není revolta, nýbrž trpná rezignace. Život jde dál a jen přibyl jeden zlostejnělý jedinec pokračující ve svém nyní už jen „dějinném“ poslání. Věrnost řádu je mu dražší než svědomí, které mu teprve na konci života připraví neklidné, hořké umírání. Přitom Šotola úzkostlivě dbá, aby se vyhnul jakýmkoli přímým aktualizacím; vypravěč nesoudí ani postavy, ani historii, ani současnost. Avšak právě proto, že se autor vzdal aktualizací zřetelů i časových narážek a nechal hovořit jen svou hlubokou skepsi, evokoval, naléhavěji než jakékoli alegorizující ztvárnění, analogii k vlastnímu vývinu a s ním i té části generace, která prošla obdobným vývojem jako on. Tento osobní akcent je v románu zřetelně znát, v dalších pracích však mizí a zůstane jen tíživá skepse a z ní vyvěrající konfrontace jedince a dějin, promítaná do různých historických stadií. Jednou v románě *Kuře na rožni* (1976) zasazená do začátku 19. století v příběhu vojáka zběhlého za napoleonských válek, jemuž je přisouzeno hrát nejrůznější ponižující role, v nichž ho drtí neúprosný žernov okolního dění, na něž nemá vliv a jež také neumí zvládnout. Stává se hříčkou dění, loutkou podmaňovanou neviditelnou a nehmatatelnou historií.

Podruhé se Šotolova skepse zabydlila v čase před husitskými válkami v pamfleticky laděném románě o Johánkovi z Nepomuku *Svatý na mostě* (1978), se silnou expresivitou kreslící marnou snahu jedince přiživit se na dějinách, nakonec tonoucího v jejich intrikách. Ve středověku poté Šotola ještě zůstal v jediné exkurzi mimo domácí dějiny, když se ponořil do údobí křížáckých válek vedených s cílem osvobodit Jeruzalém z rukou barbarských pohanů. V knize *Osmnáct Jeruzalémů* (1986) těmi osvoboditeli měly být děti, z nichž ale už na cestě jedno za druhým hyne jako oběť zhoubného fanatismu.

Ve všech těchto dějích jde o postavy nehrdinské, s nimiž si osud krutě zahrával. Přitom autor dovedl mistrně využít svůj smysl pro kontrast a ironii. Absurdita dějin pak kulminuje, spíše ale z vůle au-

tora, z jeho záliby v sarkasmu než z vlastní logiky dění, v novele *Malovaný děti* (1983) situované do času první světové války. To ve chvíli, kdy už je dokonce po válce a teprve v nové republice je vykonán rozsudek smrti, vyneseny před léty uprostřed válečného běsnění. Právě v této novele, jež je prvním dílem následující trilogie, se Šotola rozloučil se svými antihrdiny. Vyhnul se tak hrozícímu opakování jediného osudu umístěného jen do proměnlivých historických dekorací a spolu s tím i jistému znásilňování postavy, jejímu formování do trochu umělého kadlubu životní absurdity. Ani v druhém dílu trilogie *Róza Rio* (1986) nemizí historické kulisy, děj je zasazen do protektorátu a je s ním svázán prostřednictvím perzekuce Židů. Ani tu nechybí obyčejní lidé, tentokrát vystaveni hrozbě transportu na smrt, tedy zase nevyprovokovanému zásahu dějin do jejich životů. Něco se přesto změnilo: oslabuje se napětí mezi historií a nemožností člověka a v konfrontaci se ocitají dějiny a lidský čin, marný, z hlediska historie bezvýznamný, ale uchovávaný i bezmocným lidskou důstojnost.

Nakonec Šotola v poslední své práci, *Podzim v zahradní restauraci* (1988), kterou dopisoval už smrtelně nemocen, dal výhost dějinám a s pomocí zápisků stárnoucího důchodce, gymnaziálního profesora, navodil vztah života a smrti. Jeho motivace byla nejspíše osobní, zároveň však setrvávající v nepatetickém soustředění na všední život všedních lidí, tak jak se k tomu za časů *Května* přihlásil on i jeho generační souputníci.

ÚČL AV ČR, Praha

■ LITERATURA

BLAŽÍČEK, Přemysl

2002 [1961] „Nad poezií Jiřího Šotoly“; in idem: *Kritika a interpretace*; ed. Michael Špirit (Praha: Triáda), s. 36–45

ČERVENKA, Miroslav

1963 „Šotola“; in Jiří Opelík (ed.): *Jak číst poezii* (Praha: Československý spisovatel), s. 234–243

HODROVÁ, Daniela

1993 [1989] „Šotolovo Kuře na rožni“; in Jiří Holý (ed.): *Český Parnas* (Praha: Galaxie), s. 80–85

JANKOVIČ, Milan

1992 „Jiří Šotola: Tovarýšstvo Ježíšovo“; Jiřina Táborská, Milan Zeman (ed.): *Česká literatura 1945–1970: Interpretace vybraných děl* (Praha: SPN), s. 397–410

KARFÍK, Vladimír

1969 „Z mladší poezie“; in Jiří Opelík (ed.): *Jak číst poezii*, 2. vyd. (Praha: Československý spisovatel)

KARFÍK, Vladimír – KOLÁR, Jaroslav – POHORSKÝ, Miloš

1970 „Tovarýšstvo Ježíšovo, rozhovor nad románem“; *Oriente V*, č. 5, s. 79–83

POHORSKÝ, Miloš

1970 „Román zrodu moderní subjektivity“; *Oriente V*, č. 1, s. 89–90

1983 „Čtvrtý historický příběh Jiřího Šotoly“; in Jiří Šotola: *Malovaný děti* (Praha: Československý spisovatel), s. 136–143

1984 „Historický román jako dramatický dialog“; in Jiří Šotola: *Kuře melancholik*, 2. vyd. (Praha: Československý spisovatel), s. 321–327

1986 „Imaginární rozhovor o tragédii zvané války a o povinnosti činu“; in Jiří Šotola: *Róza Rio* (Praha: Československý spisovatel), s. 137–142

1988 „Třetí příběh »pěších ptáků«“; in Jiří Šotola: *Podzim v zahradní restauraci* (Praha: Československý spisovatel), s. 217–221

STICH, Alexandr [A. S.]

1979 „K stylizaci současné historické prózy (Na podkladě rozboru románu Jiřího Šotoly *Svatý na mostě*)“; *Naše řeč* LXII, č. 4, s. 203–213